

Het belegen cultuurpatroon

Commentaar bij: J. Coolen, De waarde van het begrip 'modern cultuurpatroon' voor onderzoek naar vernieuwingsprocessen

A. T. J. Nooij

Bij een eerste lezing van het artikel van Coolen vallen twee zaken onmiddellijk op: de onderzoeksopzet is zeer gedegen, en dit toegespitste cruciale onderzoek zou de theorie van het moderne cultuurpatroon ondergraven. Bij elkaar is dit een voldoende reden om het artikel aan een tweede, kritische lezing te onderwerpen.

Hoewel er een aantal kanttekeningen te plaatsen zijn bij de opzet van dit onderzoek — waarover straks meer —, verdient de doordachtheid van het onderzoeksontwerp een positieve waardering. Een van de redenen die het survey-onderzoek een slechte naam hebben bezorgd, is de routinisering van deze grondvorm van onderzoek. Veel onderzoekers voelen een zekere schaamte bij het entameren van een survey-onderzoek, omdat zij de indruk hebben dat deze grondvorm zodanig geroutiniseerd en daardoor getrivialiseerd is, dat elke leek een dergelijk onderzoek zou kunnen aanpakken. Men kan dan nog trachten het zakkende prestige van de survey-onderzoeker te schragen door deskundigheid te tonen t.a.v. analysemethoden die voor leken goeddeels onbegrijpelijk zijn, maar ook dat helpt niet veel meer. Onbegrijpelijkheid van methoden is namelijk niet meer identiek aan ontoegankelijkheid; SPSS levert elk statussymbool dat de onderzoeker in het sociale verkeer met opdrachtgevers en collega's meent nodig te hebben. Een goed onderzoeksontwerp wordt echter niet door de computer geleverd. Met name wanneer de onderzoeker de ambitie heeft om kwantificerende methoden toe te passen, is een scherpe doordenking van het onderzoeksontwerp noodzakelijk. Bij een goed onderzoeksontwerp is een survey ook allerm minst triviaal. Het onderzoek van Coolen is een ondersteuning van deze stelling.

Is nu de theorie van het moderne cultuurpatroon (m.c.p.) voldoende ondergraven door dit onderzoek? Het lijkt op het eerste gezicht een ongeloofwaardige verdwijntruc wanneer een theoretische oriëntatie die alle kenmerken heeft van een paradigma, van de tafel verdwijnt door een gerichte ondervraging van 21 boeren. Paradigma's plegen niet te verdwijnen door een gericht onderzoek dat in zijn uitkomsten falsifiërend is; zij verdwijnen geleidelijk wan-

neer de betreffende theoretische begrippen inboeten aan wetenschappelijke of maatschappelijke relevantie. Het m.c.p. heeft dit lot ondergaan; de begrafenis heeft geruime tijd geleden plaats gevonden, omringd door zoveel stilte dat de betrokkenen zich de datum niet meer kunnen herinneren. Daarom heeft de verdwijntruc van Coolen een dubbele bodem; hij meent een paradigma op dezelfde wijze te kunnen ondergraven als een axiomatische theorie, en past dit middel toe op een paradigma dat reeds begraven is.

De ruimte ontbreekt hier voor een adequate omschrijving van het begrip m.c.p. Om te laten zien dat Coolen het begrip op een weinig gelukkige wijze heeft gehanteerd, is het niettemin nodig een korte omschrijving te geven. Wanneer we het begrip 'modern cultuurpatroon' uittellen uit alle vaak lapidaire gedachtenweefsels, blijkt uiteindelijk slechts sprake te zijn van een historisch ontvoogdingsproces. Hofstee hanteerde dit begrip in zijn historisch-demografische onderzoekingen als een kenmerk van regionale cultuurpatronen waarin sprake was van een geleidelijke ontkluistering uit traditionele waardenpatronen. Nadien is dit begrip door velen in het agrarisch-sociologisch onderzoek toegepast hetzij als inspiratiebron voor hypothesen, hetzij als interpretatiekader van onderzoeksresultaten. De kritische houding tegenover traditionele gegevens zou een steeds dominanter kenmerk van de westerse cultuur zijn geworden. In de jaren vijftig zou dit proces in Nederland zijn voltooiing vrijwel hebben bereikt; alleen restgroepen met geringe externe contacten, zoals bijv. kleine boeren in sommige delen van het land, zouden nog niet participeren in dit cultuurpatroon. Slechts bij deze restgroepen zou nog sprake zijn van ideologische bevangenheid; degenen die participeerden in het moderne cultuurpatroon zouden 'rationeel' handelen. Hoewel dit misschien een enigszins karikaturale omschrijving is van de wijze waarop het ontvoogdingsproces in termen van het m.c.p. werd benaderd, blijkt niettemin dat deze wijze van denken in de agrarische sociologie van de jaren vijftig en zestig duidelijk de 'end of ideology'-mentaliteit weerspiegelt, die destijds domineerde in de sociale wetenschappen. Hoewel deze denktrant thans vaak als verwijt wordt geformuleerd, gold deze destijds als een waardevolle verworvenheid. Uiterst intrigerend is dat een terugblik vanuit de jaren zeventig op de turbulenties van de jaren zestig, opnieuw de ervaring blijkt op te roepen van een ontvoogdingsproces, of, in actuele termen, de dekolonisatie van de burger. Was het ontvoogdingsproces dan toch niet voltooid in de jaren vijftig? Of klopt er iets niet met het begrip 'modern cultuurpatroon'?. Een duidelijke misvatting van sommigen die het begrip m.c.p. uit een te losse hand gebruikten was, dat hier sprake zou zijn van een brede, onomkeerbare cultuurbeweging of, meer plastisch uitgedrukt, een wals die onstuitbaar en met vaste koers uiteindelijk het gehele cultuurpatroon zou modelleren. Onvoldoende werd dan ingezien, dat ontvoogdingsprocessen een vorm zijn van de-institutionalisering terwijl zich tegelijker-

tijd op andere terreinen processen van institutionalisering voordoen. Trouwens wie meent dat in de jaren zestig de ware bevrijding heeft plaats gevonden, begaat eenzelfde denkfout. Ook de gedekoloniseerde burger van de jaren zestig heeft — en kent wellicht — zijn bevangenschap. Een voor de hand liggende ontwikkeling die zich in de agrarische sociologie van de jaren zeventig voordoet, heeft betrekking op de nieuwe onvrijheden van de gemoderniseerde boer.

Terugblikkend op het paradigma van het m.c.p. blijkt echter niet alleen de verwevenheid met de 'end of ideology'-mentaliteit. Er was ook een functionele relatie met de feitelijke ontwikkelingen in de landbouw. Zeer grof geformuleerd fungeerde dit paradigma als de legitimerende wetenschappelijke begeleiding van het moderniseringsproces in de landbouw. Met behulp van begrippen ontleend aan dit paradigma werd met name door progressieve agrarisch-sociologen stelling genomen tegen de verdediging van traditionele waarden zoals bijv. kleinschaligheid (het kleinere gezinsbedrijf) door het destijds machtige Groene Front. Het is duidelijk, dat de huidige opvattingen m.b.t. milieu-behoedzaamheid en behoud van arbeidsplaatsen in een zeer problematische verhouding staan tot de gedachtenwereld rond het modern cultuurpatroon.

Een derde factor die agrarisch-sociologen ertoe gebracht heeft afscheid te nemen van dit paradigma is de overmatig enthousiaste toepassing hiervan in ontwikkelingslanden. Voorbijgaand aan relevante lokale machtsstructuren en geroutiniseerd in een individualiserende survey-traditie werd het m.c.p. een willig object van Ph.D.-begeerten.

Het m.c.p. wordt bij Coolen gereduceerd tot het individuele vermogen tot rationele besluitvorming. Op zich is er geen bezwaar tegen het empirisch onderzoek te beperken tot een van de mogelijke implicaties van het m.c.p. Wel dienen we hierbij te bedenken dat het begrip 'rationaliteit' een uiterst rekbaar begrip is, sterk afhankelijk van de waarden die als alternatieven in het keuzeproces worden toegelaten. De zelfmoord van een failliete zakenman kan in een schaamte-cultuur een rationeel besluit zijn, wij zouden het als een overtrokken en irrationele reactie definiëren. Ook gaat Coolen wat lichtvaardig voorbij aan de achtergronden van de relatie tussen status en m.c.p. Meer inzicht in deze relatie zou verkregen zijn indien Coolen niet alleen naar de diffusie-innovatie onderzoekingen had gekeken, maar ook de onderzoekstraditie rond 'the authoritarian personality' in zijn beschouwing had betrokken. Niettemin zou hij ook dan terecht de onderzoeksvraag kunnen stellen of kleine boeren minder rationeel handelen dan hun collega's op grotere bedrijven.

Coolen vergelijkt dus kleine en grote boeren m.b.t. rationaliteit, echter met een aantal belangrijke restricties. De eerste restrictie is, dat deze boeren in een ruilverkavelingsgebied moeten wonen. Dit lijkt een evidentie, maar deze schijnbare evidentie mag toch niet het besef verdringen dat hier sprake is van een wezenlijke selectie. Ruilverkavelingen worden niet uitgevoerd in gebieden

met geringe cultuurtechnische problemen, maar evenmin in gebieden met zeer grote cultuurtechnische problemen. Een wezenlijk aspect van een ruilverkaveling is het streven naar schaalvergroting van de bedrijven; daarnaast willen men grond bestemmen voor zgn. natuur-doeleinden. Dit alles is uiteraard alleen realiseerbaar wanneer een voldoende aantal boeren bereid is tot bedrijfsbeëindiging (met afvloeiingspremie). Dit zullen doorgaans de boeren zijn op kleine bedrijven, en zonder opvolger, voor wie ook de ruilverkaveling geen perspectief biedt op een economisch verantwoorde bedrijfsvoering. In een gebied met veel kleine bedrijven wordt een ruilverkaveling echter niet overwogen: in dat geval laat men het 'natuurlijke' selectieproces nog een aantal jaren of decennia doorwerken. Als Coolen zijn kleine boeren opzoekt in een ruilverkavelingsgebied, dan is derhalve de kans gering dat hij werkelijk traditioneel denkende, 'irrationele' boeren aantreft. Er is echter meer aan de hand. Een volgend steekproef-criterium van Coolen is, dat de kleine boeren stellig van plan moeten zijn het bedrijf de komende tien jaar te continueren, waarbij het landbouwbedrijf de basis zal blijven van het gezinsinkomen. De uitkomsten van het onderzoek worden dan minder verbazingwekkend. We hebben dan te maken met een zodanige selectie van kleine boeren dat, indien zij problemen hebben, deze door de ruilverkaveling op een adequate wijze op te lossen zijn. Voor deze 'kleine' boeren is de ruilverkaveling geen bedreiging, niet een versnelling van het moderniseringsproces naar een tempo dat zij niet meer bij kunnen houden. Zij reageren dan ook zoals wij verwachten, dus rationeel.

Hiermee wil ik niet zeggen dat het onderzoek van Coolen een overbodige investering is geweest. Zoals dit bij paradigma's gebruikelijk is, werden in de traditie van het m.c.p. met een vaak te grote vanzelfsprekendheid onderzoeksresultaten geïnterpreteerd met de begrippen modern en traditioneel. Het is de verdienste van Coolen dat hij heeft aangetoond hoe belangrijk het is bij het zoeken naar een verklaring voor houding en gedrag van boeren — maar voor anderen geldt dit evenzeer — eerst ter plaatse te gaan kijken naar de rationele afweging van zakelijke belangen door de betrokkenen. Het onderzoek verdient een replicatie, bij voorkeur met een groter aantal respondenten.